

Részletes beszámoló (zárójelentés):

1) Kiadványsorozatunk jellege, együttműködésünk osztrák partnerünkkel

A Magyar Tudományos Akadémia több évtizeddel ezelőtt megállapodást kötött az Osztrák Tudományos Akadémiával, hogy a két akadémia közösen adja ki Magyarország és Ausztria közös múltjának iratanyagát: az osztrák (1848-1867), ill. a közös minisztertanácsok (1867-1918) jegyzőkönyveit. Az iratokat két egységes elvek szerint szerkesztett sorozatban publikáljuk: 1. Serie: Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848-1867 – ezt a sorozatot osztrák kollégáink, jelenleg az Osztrák Tudományos Akadémia egy bizottsága, a Kommission für die Geschichte der Habsburgermonarchie adja ki. (A sorozat szerkesztője jelenleg Stefan Malfer. A köteteket a Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften adja közre) A 2.Serie: Die Protokolle des gemeinsamen Ministerrates der österreichisch-ungarischen Monarchie 1867-1918 – ez a sorozat a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete gondozásában jelenik meg. (A sorozat szerkesztője Somogyi Éva. A köteteket az Akadémiai Kiadó Budapest adja közre.) Saját köteteink gondozása mellett résztveszünk az 1. Serie munkálataiban is oly módon, hogy a jegyzőkönyvek magyar vonatkozásaival kapcsolatban tanácsokat adunk: hol lelhetők fel a minisztertanácsi jegyzőkönyvekhez kapcsolódó magyar iratok, felhívjuk a figyelmet a kérdéssel kapcsolatos magyar szakirodalomra, segítünk a nyelvi, helyesírási, névírási problémák megoldásában. Rendszeres munkaértekezleteken vitatjuk meg a felmerülő problémákat, majd lektoráljuk az elkészült kéziratokat.

2. Serie kötetei:

I/1 kötet: 1867-1870 (Somogyi Éva szerkesztésében, megjelent 1999-ben).

I/2 kötet: 1870-1871 (Somogyi Éva gondozásában, elkészült, megjelenése néhány hónapon belül várható).

II/1 kötet: 1872-1875 (Ress Imre gondozásában, elkészült).

II/2 kötet: 1876-1879 (Ress Imre gondozásában, elkészül 2011-ben).

III. kötet: 1879-1883 (munkálatai Heiszler Vilmos hosszas betegsége, majd halála miatt leálltak. A kötet gondozását 2010 júniusában (?) Fónagy Zoltán vette át).

IV. kötet: 1883-1895 (Diószegi István szerkesztésében, megjelent 1993-ban).

V. kötet: 1896-1907 (Somogyi Éva szerkesztésében, Inge Sieghart közreműködésével megjelent 1991-ben).

VI. kötet: 1908-1914 (Anatol Schmied-Kowarzik /Bécs/ szerkesztésében megjelent 2011-ben).

VII. kötet: 1914-1918 (a Komjáthy Miklós által szerkesztésében megjelent 1966-ban.

A fenti összeállításból látható, hogy a munka egy magyar és egy osztrák intézmény tényleges kooperációjával készül. Az idők során kollegiális együttműködésünk minden formalitástól mentes munkakapcsolattá vált.

2) A kiadott jegyzőkönyvek és forrásértékük

Az 1867. évi kiegyezés a Monarchia un. közös ügyeinek kezelésére közös kormányt hozott létre, amely sok vonatkozásban folytatója volt az abszolutizmus kori császári minisztertanácsnak, alapvetően azonban új, a két országos kormány felett álló „birodalmi” végrehajtó hatalom szerepét töltötte be. A közös miniszterek egymás között, vagy pedig az országos miniszterek bevonásával rendszeresen miniszteri konferenciákat tartottak a hatáskörükbe tartozó, tehát közös, vagy közös érdekű ügyekről, esetneként – főként válsághelyzetekben –, más, az egész Monarchiát érdeklő kérdésekről is. Ezeknek a tanácskozásoknak a jegyzőkönyvei a bécsi Haus-, Hof und Staatsarchivban majdnem hiánytalanul fennmaradtak. E jegyzőkönyvek képezik kiadványsorozatunk törzsanyagát.

Kiadunk továbbá más levéltárakban fennmaradt, a közös minisztertanácsokhoz tematikusan kapcsolódó jegyzőkönyveket: a) olyan osztrák, vagy magyar minisztertanácsok jegyzőkönyveit, amelyeken a közös miniszterek is résztvettek; b) olyan katonai konferenciák anyagát, amelyek tematikailag szorosan kapcsolódnak a közös minisztertanácsokhoz.

A minisztertanácsok tárgya rendkívül szerteágazó. Külpolitika, katonapolitika, hadseregszervezési kérdések, az okkupált tartományok közigazgatása, a közös költségvetés, a két ország közötti államjogi viták, a gazdasági kiegyezés ügye, vasútépítés, külállamokkal kötött kereskedelmi szerződések, általában gazdasági külkapcsolatok és sok egyéb kérdés került a közös miniszterek konferenciájára elé. Voltak ügyek, amelyekben a közös minisztertanács döntött, mindenekelőtt a közös költségvetésről, más dolgokban csak döntés előkészítő, vagy véleményező szerepet játszott.

Mint ahogy a 19. század második felében a Habsburg Monarchia európai nagyhatalom volt, diplomáciai tevékenysége és gazdasági külkapcsolatai a közép- és délkelet-európai térségben meghatározó jelentőséggel bírtak. Így e politikát megszabó minisztertanácsok jegyzőkönyvei a térség országai történetének éppoly fontos forrásai, mint magának a Monarchiának.

A közvetlen információkon túl a minisztertanácsi jegyzőkönyv a hatalom működési mechanizmusa vizsgálatának bázisa lehet. Feleletet adhat arra, hogy milyen kérdésekben döntött a minisztertanács, s milyen ügyekben az uralkodó a csupán tőle függő személyes tanácsadók meghallgatásával; alkotmányos intézmény volt-e a közös minisztertanács, hogyab és mennyiben érvényesült a közös miniszterek alkotmányos felelőssége? A két ország külön érdekei kifejezésre jutottak-e a közös minisztertanácsban? Hogyan ütköztek és hogyan egyeztették a gyakran egymástól és az összbirodalom érdekeitől is eltérő országos érdekeket? Hogyan változott az évtizedek során az országos kormányok szerepe a döntések meghozatalában? Magyar függőség, vagy túlsúly érvényesült-e? Személyiség, vagy funkció a döntő abban, hogy kinek milyen szerep jut a közös minisztertanácsban? – a témák sora folytatható.

A forrásanyagnak különös értéket ad, hogy a közös minisztertanács fél századon át, s ha hozzávesszük a kiegyezés előtti osztrák minisztertanácsi jegyzőkönyveket, hét évtizeden keresztül, azonos keretek között folytatta munkáját, tanácskozásairól azonos elvek szerint vezettek jegyzőkönyvet. Egy nagy időszak tematikus gazdagsága ellenére is homogén és nagy tömegű forrása áll, (ill. áll majd) rendelkezésünkre, amelynek kiaknázása szinte határtalan lehetőségeket kínál.

3) A kiadás általános irányelvei

A jegyzőkönyveket egységes elvek szerint szerkesztett regesztával látjuk el.

A jegyzőkönyvekhez szövegkritikai és tárgyi jegyzetek kapcsolódnak.

A szövegkritikai jegyzetek szolgálnak a fogalmazvány és a tisztázat lényeges szövegeltéréseinek jelzésére, a jegyzőkönyvek tisztázása után a tudomásulvétel céljából körözött jegyzőkönyveken tett törlések, beszúrások, átalakítások és azok szerzőjének feltüntetésére.

A tárgyi jegyzetek: az iratkiadás a minisztertanácsi jegyzőkönyvet állítja középpontba, de a miniszteri tanácskozás rendszerint egy döntési folyamat része. A kommentár feladata a döntési folyamat tartalmi és formai elemeinek rekonstruálása. Ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy megkíséreljük a minisztertanácsi jegyzőkönyvben közvetlenül, vagy közvetve hivatkozott aktákat felkutatni, s szükség szerint azok tartalmát, vagy pusztán aktaszámát e jegyzetben megadni. Ezen túlmenően a tárgyi jegyzetben magyarázzuk meg a szövegben tett célzásokat és uatalásokat, adunk felvilágosítást a szövegben előforduló

személyekről és eseményekről, itt utalunk az irat korábbi felhasználására és esetleges közlésére.

A köteteket értekezésszerű bevezetés nyitja meg, amely ismerteti az anyag tartalmát, kifejti, hogy annak közreadása miben és mennyiben viszi előre ismereteinket a jegyzőkönyvekben tárgyalt témák és az intézmény, azaz a közös kormány működése vonatkozásában.

A kiadványt bevezető tanulmány, éppúgy mint a publikált iratanyag és a kapcsolódó jegyzetek német nyelvűek.

A kötetek név- és tartalmi mutatókkal zárulnak.

4) Eredményeink

A 2005. október 1-2011. március 31. OTKA támogatási periódusban jelentős eredményeket értünk el. Elkészült az I/2, II/1 és VI. kötet. A II/2 kötet befejezése a közeljövőben várható. Beszámolóm az egyes kötetekhez kapcsolódik. (A sorozat beosztását ld. feljebb.)

I/2 kötet(1870-1871) elkészült.

A kötet középpontjában két probléma áll:

1870-71-ben alapvetően megváltozott a Monarchia külpolitikai orientációja. Nem avatkozott be az 1870-ben kirobbant francia-porosz háborúba, lemondott arról, hogy revansot vegyen az 1866. évi porosz-osztrák háborúban elszenvedett vereségért. A fegyveres semlegesség álláspontjára helyezkedett. A minisztertanácsi jegyzőkönyvek és a hozzájuk kapcsolódó források alapján rekonstruálható, hogyan alakult ki a Monarchia új külpolitikai orientációja: az együttműködés az éppen megalakult Németországgal, amely nem pusztán a Monarchia nemzetközi biztonságát volt hivatva szolgálni, hanem a soknemzetiségű Habsburg Monarchia német jellegének védelmét is. 1870-71-ben alakult ki az a szövetségi rendszer, amely meghatározó maradt a Monarchia felbomlásáig.

A korszak nem kevésbé fontos belső eseménye, hogy a közös minisztertanács határozottan elutasította a szűkebb Ausztriában (Ciszlajtániában) jelentkező konzervatív-föderalista törekvéseket, – a Hohenwart kormány átalakítási terveit –, s az 1867-ben kialakult német-magyar hegemonián épülő alkotmányos rend fenntartása mellett foglalt állást. Azt is mondhatjuk, 1870-71 fordulópontja volt a Monarchia történetének, hiszen az a folyamat, amit a Habsburg Monarchia dualista-alkotmányos átalakításának nevezünk ekkor és azzal zárult le, hogy a Monarchia új, Németországgal szövetséges nemzetközi politikát kezdett és ennek

megfelelően belpolitikájában szembeszállt a német hegemóniát veszélyeztető föderalista törekvésekkel.

A kötet 56 jegyzőkönyvet tartalmaz, a hozzájuk kapcsolódó tárgyi és szövegkritikai jegyzetekkel és mintegy hét ív terjedelmű bevezető tanulmánnyal.

A könyv kiadásához sikerült megszereznünk az AKTION Österreich-Ungarn pénzügyi támogatását, s az az Akadémiai Kiadónál rövidesen megjelenik (korrektúra fázisában van)

II. Andrassy Gyula külügyminisztersége alatt (1872-1879) keletkezett osztrák-magyar közös minisztertanácsi jegyzőkönyveket két kötetben tesszük közzé.

A II./1. kötet /1872-1875/ elkészült

Az Osztrák-Magyar Monarchia fennállása során a magyar politikus volt a közös minisztertanács elnöki tisztét betöltő egyetlen olyan közös külügyminiszter, aki parlamenti kormányzati tapasztalat birtokában viselte ezt a tisztséget. Kinevezése is a dualista államberendezkedéshez való formális igazodás jegyében történt. A titulusából már elhagyták a „birodalmi” jelzőt, közös miniszteri szerepfelfogásából mégis valamifajta birodalmi kormányfői ambíciók rajzolódtak ki. Ennek a tendenciának a felismerését az tette lehetővé, hogy a kötetben Andrassy külügyminiszterségének első három évéből nem csupán az uralkodói kabinetiroda sorozatában őrzött 47 valódi közös minisztertanácsi jegyzőkönyvet dolgoztuk fel, hanem a kutatás során ez a szövegtömböt még további 12 olyan testületi ülés protokollumával egészítettük ki, amelyek alaki és formális jogi szempontból nem tartoztak ebbe a kategóriába. A tematikai bővítést azt tette szükségessé, hogy az 1870 évek elejétől az uralkodó elnöklése alatt több olyan informális tanácskozást tartottak, ahol precedens értékű, politika és - kormányzattörténeti szempontból releváns döntések születtek. A sorozaton kívüli jegyzőkönyvek közül különösen kiemelkedő jelentőségű a Monarchia külpolitikáját és hadseregének fejlesztési stratégiáját meghatározó katonapolitikai konferenciák forrásértéke. Ezek létezése nem volt teljesen ismeretlen a nemzetközi történeti szakirodalomban, de egyoldalú diplomáciatörténeti feldolgozásuk és kihagyásokkal történt részleges közzétételük miatt nem kerültek a kutatás látókörébe azok az intézkedések, amelyek éppen a vizsgált időszakban szabták meg a közös minisztertanács működésének kereteit. Paradox módon éppen a volt parlamenti politikus Andrassy alatt lett az országos miniszterelnökök bevonása nélkül tanácskozó katonai konferencia a fontos kül - és katonapolitikai döntések fóruma, amely biztosította az uralkodó külpolitikai és katonai felségjogainak korlátlan érvényesülését. Ez a hatályos törvényeken kívülálló testület hagyta jóvá külpolitikai programját, fogadta el a Monarchia egészét érintő, belső intézkedési tervét. Az Andrassy által

meghirdetett koncentrált kormányzás végeredményben a Monarchia belső militarizálódását eredményezte. Ennek következménye többek között, hogy kiépült a közös hadügyminisztérium intézményes befolyása a közlekedési infrastruktúra fejlesztésére és, előkészületek történtek a háború esetére a közös kormánynak az országos kormányoktól és a parlamentáris jóváhagyástól való időleges anyagi függetlenítésére. Mindez messzemenően befolyásolta a közös minisztertanács működését is. Az országos kormányok képviselőinek részvételével tanácskozó közös minisztertanács Andrassy külügyminiszterségének első három évében jobbra csak a katonai konferencián hozott határozatok adminisztratív végrehajtó szerveként fungált.

Belpolitikai szerepvállalásának a közös minisztertanácsi jegyzőkönyvekben megfogható másik vonulata a két birodalomfél érdekeinek egyeztetésére, s a felmerült ellentétek áthidalására való határozott törekvése. Különösen jelentős a személyes közreműködése az Osztrák Nemzeti Bank dualizálásának előkészítésében és a külkereskedelmi szerződések megújítását szolgáló dualista intézményrendszer kialakításában. Első hivatali éveinek fontos liberális hozadéka a közös külügyminisztérium hírszolgálatának átalakítása, többek között a túlburjánzó sajtóbefolyásolás leépítése és az állambiztonsági információs tevékenységnek az alkotmányos jogállam követelményeivel való összhangba hozása.

A II./2. kötet /1876-1879/ 2011-ben készül el.

A kötet 61 közös minisztertanácsi és 8 katonai konferencia jegyzőkönyvét tartalmazza. Tematikája rendkívül szerte ágazó, hiszen nagy horderejű belső monarchiai kérdések, mint az osztrák-magyar gazdasági kiegyezés megújítása és a Nemzeti Bank helyzetének átalakítása, jelentős külgazdasági problémák, a lejártó külkereskedelmi szerződések újratárgyalása, továbbá külpolitikai bonyodalmak sorozata, a nagy keleti válság, az orosz-török háború és a boszniai okkupáció ügyei szerepeltek rendszeresen a tanácskozások napirendjén. A vizsgált időszak első két évében az osztrák-magyar gazdasági kiegyezés vitás kérdéseiben való közvetítés és a kereskedelemi szerződések megújításához- két országos kormány ellentétes gazdaság- és kereskedelempolitikai célkitűzéseinek összhangba hozása uralta a közös minisztertanácsi üléseket. Ennek következtében a kormányzati struktúrában különleges fontosságú szerephez jutott az Andrassy által felállított kereskedelempolitikai osztály, amelynek élén az általa felfedezett krajnai német-szlovén szakhivatalnok, Josef Schwegel báró valóságos „birodalmi” kereskedelmi miniszterként tevékenykedett. Rendszeres résztvevője a kereskedelempolitikai kérdéseket tárgyaló közös minisztertanácsnak, s mint Andrassy személyes megbízottja időként jelen volt a magyar minisztertanács ülésein is. A kutatás által eddig kevésbé hasznosított levelezése és naplója számos olyan bizalmas, másutt

le nem írt információt tartalmaz, amelyek megerősítik Andrássy birodalmi miniszteri szerepfelfogásának a folyamatosságát. A korszaknak a közös minisztertanács hatáskörét érintő másik markáns változása a külügyminisztérium elnöki osztálya és a katonai szervek kapcsolatának szoros kiépülése. Ennek egyik jellegzetes mozzanata, hogy a keleti válság, az orosz-török háború és a boszniai okkupáció előkészítésének hatására állandósult a katonai konferencia intézménye, amely már számos operatív kérdésben is lényegében a közös minisztertanács működését helyettesítette. A katonai konferencia intézményesítése 1878-79-ben valójában az országos kormányoknak a külpolitikai és a katonai döntési folyamat meghatározott fázisából történő kikapcsolását célozta. A közös minisztertanács és a katonai konferenciák jegyzőkönyveinek kiadásához a forrásközlési apparátus elkészült, de a kormányzattörténeti bevezető tanulmány kimunkálásához még kiegészítő kutatások szükségesek.

III. kötet (1879-1883). A 75 jegyzőkönyvet és 5 kiegészítő dokumentumot tartalmazó kötet Heiszler Vilmos gondozásában készült. A kötet központi témája az 1878-ban megszállt tarományok Bosznia-Hercegovina katonai-közigazgatási berendezése, a Monarchia kereteibe való beillesztése. Az igen terjedelmes kötet munkálatai Heiszler Vilmos hosszas betegsége, majd 2009-ben bekövetkező halála miatt leálltak.

Egy 19. századi gótbetűvel írt kézírásos forrás kiadására, amely tematikája következtében is sok speciális ismereteket követel, ma Magyarországon majdnem lehetetlen megfelelő munkatársat találni. (Részvettem több bécsi akadémiai tanácskozáson, amelyen kiderült, hogy a német anyanyelvű fiatalok sem vállalkoznak és alkalmasak ilyen jellegű feladatok ellátására.) Ezért örülnünk kell annak, hogy sikerült Fónagy Zoltánt, a Történettudományi Intézet főmunkatársát az elmúlt év nyarán megnyernünk arra, hogy átvegye Heiszler Vilmos örökségét. Fónagy a 19. századi magyar történelem kiváló kutatója, aki megfelelő nyelvi felkészültséggel rendelkezik és ismeri a bécsi levéltárakat. Bizhatunk abban, hogy gondozásában a következő években elkészül a kötet. Jeleznem kell azonban, hogy Heiszler hagyatékában egyetemi kollégái és a család segítségével ellenére is csak a jegyzőkönyvek számítógépre vitt szövegét sikerült megtalálnunk. Ezen kívül olyan iratok fénymásolai kerültek elő, amelyeket Heiszler nyilván a jegyzetapparátus elkészítéséhez gyűjtött. Minthogy az ilyen anyagokat kívülálló nagyon nehezen tudja felhasználni, így a kutatást Fónagnak lényegében előről kell kezdenie.

VI. kötet (1908-1914) Anatol Schmied-Kowarzik szerkesztésében 2011-ben az Akadémiai Kiadónál megjelent. Az Osztrák Tudományos Akadémiával kötött korábbi megállapodásunknak megfelelően ennek a kötetnek közreadását osztrák partnereink vállalták. Kiadója azonban éppúgy az MTA Történettudományi Intézete, sorozatszerkesztője pedig Somogyi Éva, mint a többi közös minisztertanácsi jegyzőkönyv kötetnek. A kiadás költségeit I/2. kötetéhez hasonlóan az AKTION Österreich-Ungarn vállalta magára.

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a közös minisztertanácsi jegyzőkönyvek kiadása a magyar történeti kutatásnak olyan területe, amely hazai és nemzetközi érdeklődést és elismerést váltott ki. A korábban megjelent kötetekről nagyszámú elismerő kritika jelent meg hazai és külföldi folyóiratokban. Valamennyi írás nagyra értékelte mind magát a vállalkozást, mind pedig a közreadott kötetek szakmai színvonalát. A kiadványsorozat eddigi sorsa azt bizonyítja, hogy egy ilyen projekt csak megfelelő intézményi háttérrel és speciális finanszírozással lehet megvalósítani, olyan anyagi támogatási rendszerrel, amelyet az OTKA nyújtott számunkra.